

Василь Щетніков
(Одеса)

Перехрест О.Г. Українське село в 1941–1945 рр.: економічне та соціальне становище. Монографія / НАН України. Ін-т історії України. — Черкаси: Видавничий відділ ЧНУ імені Б. Хмельницького, 2011. — 670 с.

Проблематика історії України періоду Другої світової війни для історика України має непересічне, першорядне значення. Серед питань, що від 40-х років ХХ століття привертали увагу вітчизняних дослідників, чи не центральне місце належить проблемі українського села, яке продовжувало нести на собі тягар епохи, що випав на долю народу під час практично всієї першої половини минулого століття. Без великого перебільшення можна сказати, що саме, селянство України взагалі, в його виразній поліетнічній та різноконфесійній специфіці, було головним структуроутворюючим стрижнем всього українського суспільства. Від його позиції та загальнолюдських якостей значною мірою залежав перебіг подій тих трагічних і героїчних років. Через горнило людських страждань, напруженої праці, проявів людської слабкості та величі духу і шляхетності душі українському народу, зрештою, вдалося подолати усі випробування, непорозуміння, відверту ворожість, що спалахувала на тлі небаченого двобою протилежних ідеологій надпотужних тоталітарних режимів, в епіцентрі якого і опинилася Україна.

Саме з зазначених позицій, на нашу думку, і слід розглядати факт появи рецензованої монографії. О.Г. Перехрест є автором багатьох наукових розвідок з цієї проблематики, зокрема монографії «Сільське господарство України в роки Великої Вітчизняної війни (1941–1945 рр.)» (НАН України. Ін-т історії України. — К., 2010), матеріалів в узагальнюючих працях Інституту історії України НАНУ «Історія українського селянства», «Економічна історія України», «Україна в Другій світовій війні: погляд з ХХІ ст.» та ін. Монографія, що є об'єктом цієї рецензії, виконана у тісному концептуальному взаємозв'язку з плановими дослідницькими темами відділу історії України періоду Другої світової війни Інституту історії України НАНУ.

Навряд чи потрібно доводити наявність великої кількості спеціальної історичної літератури з проблеми історії українського села в роки Великої

Вітчизняної війни, але ця книга посідає особливе місце у вказаній тематичній ніші. По-перше: перед нами дослідження науковця, що присвятив аналізу даної проблематики не один десяток років. Про це свідчить, велика кількість вміщених у монографії бібліографічних, історіографічних та джерельних посилань. Тільки в рамках першого розділу монографії «Історіографія та джерельна база проблеми» проаналізовано понад 1250 позицій літератури та джерел з сотнями імен вітчизняних та закордонних фахівців, назвами справ із фондів центральних архівів України та Росії, обласних державних архівів, великою кількістю опублікованих збірників документів, періодичних видань. По-суті автор вперше у вітчизняній історіографії зробив детальний аналіз наукових досліджень з питань економічної й соціальної історії українського села воєнної доби. Ретельне опрацювання науковцем наявного історіографічного доробку та значної джерельної бази проблеми дозволило йому на широкій емпіричній базі комплексно відобразити соціально-економічний сегмент історії українського селянства в один із трагічніших її періодів.

У другому розділі — «Українське село напередодні війни» — виклад матеріалу дещо виходить за хронологічні рамки роботи, оскільки присвячений аналізу економічного та соціального становища українського села напередодні війни. Однак такий підхід виправданий, адже ця частина необхідна для розуміння наступного періоду життя села воєнної доби. Безумовним позитивом даного розділу є й те, що матеріал, викладений у ньому, охоплює всі регіони УРСР напередодні нападу Німеччини на СРСР, створюючи комплексну, системну картину економічного і соціального становища села в масштабах усієї України. На значному фактичному матеріалі автор аналізує стан справ в аграрній галузі республіки й робить науково-обґрунтований висновок, що «багатства українського села у передвоєнний період значною мірою визначали економічну і геополітичну міць СРСР», констатує, що у розвитку економіки та соціальної інфраструктури українського села були досягнуті досить високі показники, деякі з яких значно перевищували доколгоспний рівень. Водночас автор зазначає, що їх не варто переоцінювати, оскільки в цілому вони ще повній мірою не відповідали потребам економічного і соціального розвитку республіки, насамперед це стосувалося соціальної сфери села, яка на той час істотно відставала від соціального розвитку міст.

Третій розділ монографії «Українське село в перший період війни (червень 1941 р. — липень 1942 р.)» складається з чотирьох підрозділів. Перший з них присвячено розгляду внеску селянства України у зміцнення обороноздатності Радянського Союзу у перші тижні війни. У рамках другого підрозділу розглядаються різні аспекти функціонування аграрного сектора та становища селянства в умовах швидкого просування

ворога на Схід. У третьому підрозділі автор детально аналізує хід евакуації матеріально-технічних і людських ресурсів села у східні регіони країни, розкриває як беззаперечні здобутки цього процесу, так і втрати, що раніше науковцями майже не розглядалися, аналізує об'єктивні і суб'єктивні чинники, що спричинили призвели до великих втрат під час евакуації. Заслуговує на увагу звернення автора в рамках останнього підрозділу до характеристики життєдіяльності українських селян в евакуації.

Проблемам економічного та соціального становища українського села під час окупації присвячено четвертий розділ монографії — «Українське село в період нацистської окупації», який складається з семи підрозділів. За архітектонікою, змістовним насиченням, кількістю використаних джерел та літератури, хронологічними та географічними рамками, висновками та узагальненнями — це найбільша частина праці. Невеликий, але змістовний перший підрозділ містить, передусім, інформацію про плани нацистського керівництва Райху щодо використання сільськогосподарського потенціалу України у своїх геополітичних і воєнних цілях. О.Г. Перехрест наголошує, що «Гітлер розглядав Україну не як етнічну чи національну одиницю, а лише як країну необмежених економічних можливостей, зокрема, сільськогосподарських, в інтересах Німеччини» (с. 146). Наступні три підрозділи — «Організація сільськогосподарського виробництва окупаційною адміністрацією: плани та результати», «Аграрний аспект колонізаційної політики нацистських окупантів в Україні», «Економічна політика окупаційних властей стосовно селянства» — присвячені характеристиці аналізу політики окупантів в аграрній галузі та методів її реалізації. Важливим є те, що дослідник звертає увагу на наявність двох моделей політики окупантів щодо організації сільськогосподарського виробництва в Україні (передусім серед вищого нацистського керівництва), що, зрештою, призвело до «перемоги» позиції відомства «чотирирічного плану» Г. Герінга та збереження радянської колгоспно-радгоспної системи, оскільки саме ця керівна гілка планувала організувати виробництво на базі великих сільськогосподарських господарств. Політику суцільного пограбування й організованої експлуатації окупантами українського села автор ілюструє на прикладах різних зон України, в залежності від часу їх перебування у залізних лещатах окупаційної влади. У наступному підрозділі — «Соціальна сфера села в період окупації» аналізується стан соціальної інфраструктури села в означений період та руйнівні наслідки політики окупантів у соціальній сфері. У шостому підрозділі розглядаються заходи окупантів з вивезення сільського населення на роботу до Райху та протидія їм. У сьомому підрозділі О.Г. Перехрест розглядає питання взаємовідносин українських селян з радянським партизанським та українським визвольним рухами, їх участі у

них. При цьому він робить це з позицій об'єктивності істини та гуманістичних підходів, без ідеологічних акцентів.

У п'ятому розділі — «Економічний та соціальний стан села в умовах відбудови (1943–1945 рр.)», на основі залучення значного фактичного матеріалу всебічно охарактеризовано економічне та соціальне становище українського села в період відбудови 1943–1945 рр. Автор подав наукову реконструкцію відбудовчого та виробничого процесів в аграрній галузі економіки, проблеми та неймовірні труднощі у справі відродження сільського господарства та соціальної сфери села, узагальнив результати їх відродження. Охарактеризовано податкову й заготівельну політику держави на селі, соціальне становище селянства, його участь в різноманітних патріотичних акціях на допомогу фронту та постраждалим унаслідок війни категоріям населення. Значну увагу приділено соціально-економічним та медико-санітарним наслідкам війни для села. В розділі «Демографічні наслідки війни 1941–1945 рр. для українського села» розглядаються демографічні наслідки війни для сільського соціуму.

Виклад матеріалу супроводжується цифровими показниками, які містяться в майже 200 таблицях у тексті та додатках, кожна з яких містить об'ємну і надзвичайно цінну інформацію, значна частина якої вперше оприлюднена в монографії. Теоретичні положення, висновки та узагальнення, зроблені автором, науково обґрунтовані.

Вважаємо, що монографія О.Г. Перехреста є вагомим внеском у справу дослідження і висвітлення історії українського села і буде корисною для науковців, викладачів, студентів, краєзнавців, а також широкого загалу читачів, які цікавляться актуальними проблемами історії України.